

Ćurković-Major Franciska

Thalatta! Thalatta!

A tenger megpillantásának élménye a magyar irodalomban

A történelem során az Adriai-tenger mindig különleges vonzóerővel hatott a magyarokra. Legyen szó katonai hadjárat résztvevőiről, zarándokokról vagy később olyan utazókról, akik új tájakat szerettek volna megismerni, pihenni, netalán csak szórakozni keltek útra, mindannyiuk számára rendkívüli pillanatot jelentett, amikor először látták meg a tengert. Erről az élményről egy magyar utazó tollából értesülünk először, aki a 16. század végén Triesztnél ereszkedett le az Adriai-tenger partjára. A 18. század végétől az utazók mind gyakrabban Horvátországon keresztül érkeznek az Adriára, és Fiuménál (Rijekánál) látják meg a tengert. Ettől az időtől kezdve útleírásokban, útinaplókban örökítik meg azt a pillanatot, amikor meglátták a tengert, majd e pillanat és a táj leírása a 20. században megtalálható az irodalmi művekben, különféle irodalmi műfajokban. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan írják le az írók és útleírók azt az élményt, amikor megpillantották a tengert és a környező tájat. A leírások érzelmi skálája igen nagy, a semleges hangnemű közléstől a megrendült író magas intenzitású élménybeszámolójáig terjed.

A prózai elbeszélő műfajok, mint pl. az önéletrajz, az emlékirat, a napló, az útirajz vagy az útleírás, a közelmúltig nem álltak a hagyományos irodalomtörténet érdeklődésének középpontjában, annak a peremvidékére szorultak, s ha egyes irodalomtörténészek foglalkoztak is velük, azt szinte csak mellékesen tették. Az ilyen esetek általában akkor fordultak elő, ha írójuk valamely más, jelentősebb műfajban alkotott kiemelkedő művet. Az önéletrajz, az emlékirat, a napló, az útirajz vagy az útleírás csak akkor vált érdekessé, ha szerzője kiemelkedő költő, regény- vagy drámaíró volt, és rendszerint a történelmi vagy földrajzi körülmények, az alkotás folyamata, vagy maga a szerző egyénisége kapcsán. „Az értelmezés szempontjából egyjelentésűként, vagy éppen érdektelen anyagként felfogott, hagyományosan a rákényszerített emlékkönyvformába zárt, nem-fikcionális elbeszélő próza az irodalomtörténet érdeklődésének határán foglal helyet.”¹ A posztmodern korban azonban megnőtt az érdeklődés ezek iránt az irodalmi érdeklődés peremére szorult műfajok iránt nemcsak az olvasók, hanem az irodalomtörténészek köré-

¹ Dean Duda, *Priča i putovanje: Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), 8.

ben is, akik erőteljesebben kezdték el tanulmányozni a nem-fikcionális irodalmi műfajokat. Különös figyelmet szenteltek az önéletrajznak, de a többi, a fikcionális és nem-fikcionális műfajok határán elhelyezkedő határműfaj, így az utazási irodalom is felkeltette a kutatók figyelmét. Az útleírás valamely utazás élményeiről ír, és az utazás során nyert tapasztalatok tárgyyszerű, tudományos hitelű és jelentőségű rögzítését tűzi ki célul, míg az útirajz az írójának személyes benyomásait, hangulatait, gondolatait tárja elénk a számára addig ismeretlen környezetről, emberekről, kultúráról, ugyanakkor azonban saját kultúráját is képviseli az idegen környezetben. Az útirajznak valamivel kötetlenebb változata az úti jegyzet, amely nélkülözi az átfogó, egységes kompozíciót. Mivel ezeket a műfajhatárokat nehéz teljes pontossággal meghúzni, dolgozatomban az általánosabb útleírás terminust használom. Dean Duda meghatározása szerint: „Az útleírás olyan, az útleíró hiteles utazása által tematikailag meghatározott irodalmi műfaj, amely elbeszéli az utazás eseményeit, leírja az utazás tereit és azokat a helyeket, ahol az útleíró utazás közben tartózkodott, elmondja észrevételeit az emberekről, akikkel utazás közben találkozott, szokásaikról és életmódjukról, továbbá a vidék kulturális és művészeti nevezetességeiről.”²

Az útleírásokban a leginkább irodalmi részek a tájleírások. Általában véve a tájleírás mind a világirodalomban, mind a magyar irodalomban állandósult motívum. A természet az irodalmi művekben eleinte gyakran csak a cselekmény háttérül szolgált, a szereplők belső világát: érzelmeiket, hangulataikat csak később kezdték a tájleírás segítségével ábrázolni.

Az irodalmi művekben a táj bizonyos elemei, így a földrajzi helyek (a róna, a puszta, a folyók, a hegyek, de a tenger és a szigetek is), egyes természeti jelenségek (a szél, a vihar, a nap, a fény) állandó, általános többletjelentést hordoznak. A magyar utazási irodalomban rendkívül fontos motívum a tenger, amely a végtelen puszta megfelelője, és amely idővel a vágyakozás tárgya lett: a magyarok látókörében az alföld „tengersík vidéke”, a „rónák végtelenje” a tenger végtelenségébe vált át. Ugyancsak kiemelkedő helyet foglal el annak a benyomásnak a leírása is, amelyben az utazó megpillantja a tengert. Ezek a leírások az évszázadokon keresztül mind szebbek lettek, idővel pedig toposszá váltak. A magyar utazók mindegyike igen intenzíven élte át ezt a pillanatot. Akár egyszerű utasként, akár útleíróként vagy íróként érkezett az Adriához, legyen ez a hely a Porta Hungarica, ahonnan fenséges látvány tárul az utazó szeme elé, vagy a vonat ablaka, ahol türelmetlenül toporogva, eleinte csak időnként, és csak rövid időre pillanthatja meg a tengert, mindannyian türelmetlenül várták a nagy pillanatot, amikor megláthatták a nagy kékséget.

Az, hogy ez az élmény milyen mély benyomást tehetett a magyar utazóra, az Eddén született, majd Kaproncán (Koprivnica) élő Antun Nemčić Gostovinski (1813–1849) horvát költő szemével nézve is kiderül. *Putositnice* (1845) című útleírásában olvashatjuk a következőket: „*annak, aki még sohasem látta a tengert, annak, mondom, a tenger a csodálat és érdeklődés tárgya, egyáltalán a természet legnagyobb látványa!*”³

2 Duda, *Priča i putovanje*, 48.

3 Antun Nemčić Gostovinski: *Putositnice* (Zagreb: Nart-trgovina, 1996), 64.

A magyar zarándokok emberemlékezet óta utaztak Rómába, vagy más északolaszországi zarándokhelyekre, s ezen az úton Velence elkerülhetetlen és érdekes állomássá vált. A zarándokok útja a mai Ausztrián és Szlovénián keresztül vezetett Triesztig, ahonnan szárazföldön vagy hajón folytatták útjukat. Általában ugyanezen az úton mentek hazafelé is, de egyesek közülük már a 16. század végétől kezdve Horvátországon keresztül tértek haza.

Az első magyar útleírás, amelyben a tengerhez érkezés rég várt pillanatáról olvashatunk, a később nádorrá választott Thurzó György tollából származik. Velencébe utazva ő is az előtte utazó római vagy velencei zarándokok útvonalát követte, és így érkezett el Triesztig, majd onnan Velencébe. A pillanatot, amikor 1597-ben meglátta az Adriát, *Feljegyzések velencei útjáról* című, naplóként írt latin nyelvű útleírásában így írta le: „május hó 1. napján ebédre Trieszt városba érkezünk. Úram isten, legyen neked tisztelet és dicsőség, hogy nekem [...] a te csodálatos művedet, a tengert engedted meglátnom”⁴. Thurzó leírása igen rövid és a tenger látványát nem is említi, mégis dokumentumjellegén kívül azért is fontos, mert érezhető benne a látvány kiváltotta megrendülés. Az utat hazafelé május 13. és 22. között tette meg, de nem azon az úton, amelyen érkezett, hanem Horvátországon át. Trieszt után több olyan várost említ, amelyek azt az útvonalat rajzolják meg, amelyet a későbbi utazók is követnek: Grobnik, Buccari (Bakar), Brod (Brod na Kupi), Ribnik, Ozalj (Ozalj), Károlyváros (Karlovac), Jastrebarsko, Zágráb (Zagreb), Szentilona (Sveta Helena), Varazsd (Varaždin), Csáktornya (Čakovec). Már Thurzó György is említi a „hallatlanul rossz utakat” Buccariból indultuk után. Az út hasonló állapotáról olvashatunk a 19. század végén és a 20. század elején megjelent Sziklay János és Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című nagyméretű monográfiában is, amely megkerülhetetlen alpmunkává vált: „Az egész középkoron át nem volt egyetlen kocsival járható út, mely a Karszt és a Dinári-Alpok hegyrengtetegén keresztül kapcsolatba hozta volna a Fiumétól Cattaroiig terjedő tengerpartot a Duna medencéjével. Ez az állapot az újkorban is fenmaradt még egészen a múlt századig.”⁵

A 18. század első felében kiépítették a Károly utat, a Via Carolinát, amely összekötötte Károlyvárost (Karlovac) Buccarival (Bakar) és Fiumével (Rijeka)⁶, így a 18. század végén, 1796-ban Teleki Domokos ezen az úton jutott el a tengerhez. *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid esmértetésével együtt* című útleírásában Szlavónián és Horvátországon keresztül Fiuméig, majd Triesztig utazva, ő már magyarul írja le benyomásait. Teleki igen részletesen, a topográfiaira jellemző aprólékosággal számol be a tájról és az útjába eső város-

4 Thurzó György: *Feljegyzései velencei útjáról*. Letöltve: 2015. jan. 9.

<http://www.mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0020003/magyutaz0020003.html>

5 Fest Aladár: „A magyar tengerpart közlekedési viszonyai”, In: *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Sziklay János és Borovszky Samu (Budapest: „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság). Letöltve 2017. 1. 11.

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/27.html>

6 Fest: „A magyar tengerpart közlekedési viszonyai”,

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/27.html>

okról. Fiuméba érve leírja a város földrajzi fekvését, nevezetességeit, iparát, közigazgatását, lakosságának összetételét, kereskedelmét. Ő is megörökíti azt a pillanatot, amikor a tengerhez érkezett, s ezen az általa megrajzolt képen már jórészt körvonalazódnak a későbbi leírások tulajdonságai. A tengert vagyis a szigetek bezárta Quarnerói-öblöt a hegy tetejéről, madárperspektívából látja, és megjelennek a táj oly jellemző elemei is, a hajók: „Amint az ember a Pécs hegyén leereszkedik, a tengert látja maga előtt; nem a nagy tengert ugyan, hanem azt, amely a Magyar Littorale és a Velencei Dalmácia szigetjei közt van. De már csak ezt a kis tengert is, olyannak, aki tengert sohasem látott, látni szép tekintet; az egész vidék az ember előtt víz, és a szigetek csak messze vetnek határt a szemnek. Itt is, amott is egy-egy hajót lát a zöldellő tengeren.”⁷

Mike Crang az utazás kultúráját elemezve bizonyos hierarchiát állított fel az utazó emberek között, amit három kifejezéssel nevezett meg. Felfedezőnek azt, aki ismeretlen tájakat rajzol fel a térképre, utazónak azt, aki a kitaposott utakat igyekszik kerülni, és így utazása során különféle jelenségekkel találkozhat, végül turistának azt, aki a kitaposott utakat járva a már ismertet reprodukálja. Crang ugyanakkor azt is hozzáfűzi, hogy ez a felosztás kissé nehezen tartható fenn.⁸ Ha ezt a hierarchiát alkalmazni kívánnánk a magyar utazókra, akkor Thurzó György és Teleki Domokos útleírásait a felfedező kategóriájába sorolhatnánk, hiszen ők rajzolták meg a térképet a jövő utazóinak, ők jelölték ki az utat Horvátországon keresztül az Adria-tenger felé. Leírásaik, amelyek feltérképezik az ismeretlen tájakat, magasfokú érzellemmel telítettek, egyúttal Crang tartózkodó álláspontját is igazolják.

A Károly út kiépítése után, a 19. század elején elkészült a Lujza út⁹ is, amely Károlyvárost összekötötte Fiumével. Mivel a Károlyvárostól Magyarországra vezető út már jóval előbb kiépült, a magyarok számára ez az út lett akkor a legrövidebb és legmodernebb út az Adria felé. 1873-ban kiépült a Budapest-Fiuméval összekötő vasútvonal is. Az útirány, amelyet követve az utazók elérhették úti céljukat, azokon a városokon keresztül vezetett, amelyet Thurzó György, utána pedig Teleki Domokos kijelölt.

A magyarok utazása az Adriára folytatódott a 19. század első felében. Naplójában megörökíti utazási élményeit Wesselényi Miklós és Széchenyi István is. Följegyzéseik bővelkednek az események leírásában, ám a tenger megpillantásának élménye náluk kevésbé érzelemben gazdag, politikai jelentőségük ennél összehasonlíthatatlanul fontosabb. A magyarok tengerre utazására a 19. században sokkal nagyobb jelentőséggel volt Kossuth Lajos. Szerinte Magyarország gazdasága számára életfontosságú az, hogy a magyar mezőgazdasági termékek közvetlenül, a legrövidebb úton jussanak el a tengerhez, onnan pedig a világpiac-

7 Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* (Budapest: Balassi, 1993), 126.

8 Mike Crang: *„Putovanje/Turizam”*. In: *Kulturna geografija. Kritički riječnik ključnih pojmova*, szerk. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne (Zagreb, Disput, 2008), 65.

9 Fest: *„A magyar tengerpart közlekedési viszonyai”*,
<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/27.html>

ra. Ezért szorgalmazta a vasút kiépítését Fiuméig. 1846-ban megjelent *Tengerhez, magyar! El a tengerhez!* című cikkében az olvasóknak az útvonalak fejlesztésének fontosságáról ír, de a Fiume fölötti Porta Hungaricához érkezve kifejezésre jut az az érzés, amely eluralkodott rajta is, amikor ott járt: „(...) hány magyar utazik évenként ide? hány magyar borúl le a Lujza útnak 2936 lábnyi tetőpontjánál, midőn elterüül alatta a fiumei öböl mint egy roppant kapu, melyet azért tárt fel a mindenható, hogy (...)”¹⁰ A cikk címének első része a „Tengerhez, magyar!” kifejezés idővel szállóigévé vált. Ennek tudható be, hogy a 19. század második felében elterjedt az a felfogás, miszerint a magyaroknak dicséretes dolog ellátogatniuk Fiumébe, meglátogatni „a magyar korona gyöngyszemét”.

Mike Crang szerint azok a helyek, amelyeket a „szakralizáció” által a mindennapok tereiből, mint ezektől különbözőeket kiemelnek, szent helyekké válhatnak. „A szakralizáció történhet hivatalos folyamat révén – például úgy, hogy »nemzeti parkká« vagy a »világörökség részévé« nyilvánítják – vagy kevésbé formális módon, amikor ehelyett tekintélyes intézmények által fejlődik, mint ahogyan az Amerikai Egyesült Államok nyugati részén bizonyos turisztikai helyeket úgy népszerűsítenek (...), hogy aki ellátogat a Grand Canyonhoz vagy a Yosemite Nemzeti Parkba, az ezzel a hazai iránti szeretetét fejezi ki.”¹¹ Ilyesmi történt Fiume esetében is a 19. század végén és a 20. század elején.

Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor a 19. század közepe táján nem ilyen indokból járt az Adria partján, hanem katonaként, főleg gyalog. Benyomásait leírta és *Adriai képek* címmel meg is jelentette a *Vasárnapi Ujságban* 1877-ben. Herman Ottó ugyan a természettudományokat művelte, tengerárbrázolása azonban vetekedhet egy költő leírásával is. Régen, amikor el akarta képzelni a tengert, a tó vizét próbálta kiterjeszteni tenger nagyságúra, vagy a rónát próbálta víznek tekinteni, sikertelenül. Eljutva a tengerhez először madárperspektívából látta, „mozgás közben”, hasonlatok és metaforák segítségével. „A habok úgy emelkednek, mint egy óriás melle a lélekzettől (...) A kereskedelmi hajó vitorlája fehér pontnak tűnik fel, még közlőről is, a hajó teste nem is látszik, mert a hullámok – a csendesek is – elfedik. Az Indiákat járó gőzhajó gyufaszálnak látszik, s el kell hitetnünk magunkkal, hogy a fel-feltünező mák szemek halászbárkák.”¹² A fiumei házakat olyan piciknek látja, hogy karácsonyfadíszre emlékeztetik. Az apró részletek ellentétben állnak a tenger nagyságával, s ez még csak fokozza a leírás dinamikusságát.

Kenedi Géza, író, újságíró, a *Pesti Hírlap* szerkesztője *A Quarnero, Fiume és Abbázia* (1884) című útleírásában Herman Ottóhoz hasonlóan madárperspektívából mutatja be a Kvarner-öblöt, a vitorlások és hajók hasonlatai is Hermanéra emlékeztetnek. Amíg Herman a tenger felületét a tüköréhez hasonlítja, addig Kenedinél olyan, mint „egy késsel áttört ezüst fátyol”, metaforával pedig „hatalmas

10 Kossuth Lajos: *„Tengerhez magyar! El a tengerhez!”* In: *Kossuth Lajos munkáiból*, Budapest: Franklin-Társulat, 1902, 24–25.

11 Crang: *„Putovanje/Turizam,”* 68.

12 Herman Ottó: *„Adriai képek”*. *Vasárnapi Ujság*, br. 1 (1877): 7–8.

vízabrosz”. Lelkesedését a „Thalatta!” felkiáltással fejezi ki.¹³ Ezt a szót kiáltozták Kürosz katonái Xenophón *Anabászis* című művében gyors hazatérést remélve, amikor a kunaxai csatát követően hazafelé tartottak, és a szárazföldön megtette hosszú és viszontagságos útjukon a Madur hegyről meglátták a tengert. Ez az örömkialtás később is elhangzik a magyar írók leírásaiban, amikor megpillantják a tengert.

Solyomossy Sándor néprajztudós az Adriai-tenger partvidékén tett utazását *Úti rajzok* címmel jelentette meg 1901-ben. A tenger megpillantásának leírásakor belőle is kitör a „Thalatta, Thalatta!” örömkialtás, majd nagy lelkesedéssel szemléli „a tengervíz bűvös-csábos színjátékát” amely több szín árnyalatából áll össze: előbb a „semmitmondó szürke”, majd a „smaragdzöld”, végül az „égbék”¹⁴ Mindezek a vizsgált útleírásokban megtalálható és említett motívumok: a tenger színe, a vitorlák mint lepkeszárnyak, a gőzhajó mint gyufaszál, majd a Thalatta felkiáltás később más írók, költők szövegeiben is föllelhetők.

A 20. század harmincas éveiben megjelent néhány irodalmi mű is, amelyekben a tenger megpillantásának másfajta élményéről is olvashatunk. Ezekben az előző szövegek jellemzői mellett, a romantikus tájleírás után megjelenik a szexualitás hangsúlyozása, előtérbe állítása. Újabb fontos elem ez, amely merőben megváltoztatja az eddigi leírások jellegét.

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című novellefüzérében a tenger megpillantásának élménye az előző szövegekhez hasonlóan indul. A már ismert „Thalatta, Thalatta!” felkiáltás pedig az antológiai leírás egyik fontos elemévé válik. Kosztolányi mesterien rendezi meg azt a jelenetet, amely megelőzi a tenger megpillantását. Először csak a fák lombjának remegése, majd olfaktórikus elem, a sós pára áramlása utal a tenger közelségére. Az utasok türelmetlenségét a színházi közönség türelmetlenségéhez hasonlítja, a tengert pedig ünnepelt primadonnához, aki megérdemli a várakozást, ezért hosszasan várta magára. A csalódás leírása után fokozás következik metaforák segítségével. A sziklafalakon lefelé ereszkedő vasút az amfiteátrumhoz hasonló, az utasok az ablak mellett állva a „színpad” felé néznek, ahol a primadonnának, a tengernek kellene megjelenie. A türelmetlenség a mozdonyok megszemélyesítése által a tűrhetetlenség határáig fokozódik, a sziklák közötti vonatzakatolás akusztikus elem, amely a leírás mozgalmasságát emeli ki. A bújócska közben a tenger hol megjelenik, hol eltűnik, majd a kinetikus leírás után a „mozgóképek” utolsó filmkockája kimerevedik, s a tenger megjelenik teljes méltóságában. A hosszú várakozás után ez az állókép még inkább kiemeli a pillanatot ünnepélyességét. Ezt egy egyszerű, tagolt, hiányos mondat váltja fel, amely miközben fokozza a drámaiságot, megelőzi a várakozás beteljesülését. Az első rácsodálkozás után következik a „bújócska”, amely gyermekkora ráépíti Estit. A gyermekkori játék tartozékai a „kék végtelen, rajta a bárkák, csorba fél dióhéjak és vitorlák, fehér, narancsszín, fekete vitorlák, ferdén rábillenve,

13 Kenedi Géza: „A Quarnero és Fiume.” In: *Adriai képek. Magyar útirajzok* (Budapest: Palatinus, 2008), 153.

14 Vö. Solyomossy Sándor: „Úti rajzok”. In: *Adriai képek. Magyar útirajzok* (Budapest: Palatinus, 2008), 283.

*mint pillészárnyak, tikkadt lepkék, melyek leröppennek a víztükörré, s isznak belőle*¹⁵ olyanok, mint egy megelevenedett képeskönyv képei. Mindez és a valóság egybemosódik, Esti most már szinte természetesnek veszi a tenger jelenlétét. Ekkor tör ki belőle a ditirambus, amelyet pár órája fogalmazott meg.

A közvetlen vasútvonal kiépítésével rövidebbé, kényelmesebbé és olcsóbbá vált az utazás Fiuméba. A huszadik század elejétől kezdve mind többen és többen utaztak a tengerhez, az eddigi, főként nemesi utazókat követték a polgári családok tagjai is, akik a gimnázium befejezése és az érettségi vizsga után útra keltek Fiume majd Velence felé. Ez az utazás a frissen érettségizett számára részben jutalom volt, részben alkalom, hogy újabb tapasztalatokat szerezzon. „(...) azt mondhatnánk, hogy ennek az utazásnak a célja az egyén metamorfózisa – önmagának és másoknak a megismerése a különféle kultúrákkal történő szembesülés által (...). Ez a folyamat a klasszikus »felnőtté avatási szertartás« folyamata, vagyis társadalmi »szertartás«, amelyet az egyén egy meghatározott életkorában végeznek el a társadalomban elfoglalt helyének megváltoztatása céljából. (...) az említett szertartásokat nem egyszerűen 'otthon' végzik el, hanem a mindennapok rutinjától eltérő időben, és itt hangsúlyozhatjuk a gyakran kiemelt időt és teret, mint az átalakulás meghatározott idejét és helyét”¹⁶. A fiatalok az érettségi vizsgával maguk mögött hagytak egy életkort, az élet mint idő előttük állt, és az Adriai-tengerhez érkezve a pillanat, amikor „kiszabadulva abból a börtönből, melybe születésétől fogva bezárták”¹⁷ megfelelő helyet is kapott, amely az otthon, az iskola, sőt a haza korlátozott teréből való szabadulást a határ nélküli térbe, a végtelenségbe lépés lehetőségét jelképezte. Kosztolányi hőse épp ezt a gondolatot fejezi ki, amikor azt mondja, hogy az „*anyaméh bíbor barlangjából*” indult „*egy bizonytalan utazásra, melynek sem rendeltetése, sem utolsó állomása nincs feltüntetve az útleveélben.*”¹⁸ A magyar irodalomtörténészek az utóbbi néhány évtizedben gyakran vizsgálják az *Esti Kornélt*, mindenekelőtt a Harmadik fejezetet, egyesek közülük épp ezt a részletét. Kiss Gy. Csaba szerint: „*A magyar irodalom Fiume-szövegének jellegzetes toposza a megérkezésnek ahhoz a pillanatához kapcsolódik, amikor az utazó a vonat ablakából megpillantja a tengert. A fölismerésnek, az első találkozásnak a pillanata ez. Akár valamiféle beavatásnak is nevezhetjük, a véges és végtelen határvonalára való megérkezésről, az őselemmel való találkozásról van szó. Már-már egzisztenciális élménynek érzik a szereplők.*”¹⁹ Virág Zoltán vizsgálva, *Esti Kornél* találkozását a tengerrel, azt állítja, hogy a „*frissen maturált Esti Kornél*” sóvárgását követő találkozása a tengerrel, majd alámerülése és *Editke csókjának* rituális lemosása által megtörténik szexuális beavatása, mi több, amikor „*egygyé forr és*

15 Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), 59–60.

16 Crang, „Putovanje/Turizam,” 67.

17 Kosztolányi: *Esti Kornél*, 65.

18 Kosztolányi: *Esti Kornél*, 66.

19 Kiss Gy. Csaba: „*Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából*”. In: *Fiume és a magyar kultúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*. (Budapest ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, 2004), 136.

összeszervesül impozáns matériájával, akkor egyúttal »új életre kelhet« és új illúziókba költözhet”.²⁰

Szabó Lőrinc a tenger megpillantásának élményét az 1933-ban megjelent *Trieszt előtt* című költeményben írta meg. Ebben a versben is megtalálható az olyan elem, amely a szexuális beteljesülésre asszociál. A vers csaknem tíz évvel azután keletkezett, hogy a költő 1924-ben először meglátta a tengert. E tíz év alatt Szabó Lőrinc háromszor utazott Triesztbe és kétszer Fiuméba. Feltételezhetjük tehát, hogy a tenger megpillantásának élménye egységes képpé olvadt benne össze, annál is inkább, mert az utas Triesztbe vagy Fiuméba érkezve hasonló perspektívából láthatta a tengert. Az évek múlásának ellenére az élmény meglepően frissnek tűnik. Az első két versszakban leírt helyzet, amikor a lírai én villamoson utazva egyszerre csak meglátja a Dunában az ég kékségét, a vonat ablakában álló utast juttatja eszünkbe, aki türelmetlenül várja, hogy szeme előtt megjelenjen a tenger. Ha föltesszük, hogy a Duna mint folyó a tengerhez vezet, akkor a képzetársítás eszközül szolgálhat arra, hogy képzeletben az Adrián teremhessünk. Más szempontból is vizsgálhatjuk a versindítást. Ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a villamos, mint cirkulálási pályán haladó közlekedési eszköz, az urbánus circulus vitiosusból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára.²¹ Ily módon, ilyen közvetett, gondolati úton pedig eljuthat általa az őselemhez, a vízhez, esetünkben a tengerhez is. A költemény következő négy versszakában, amely egyben a vers központi része, az utazó ugyancsak a vonat ablakában ácsorogva várja a tenger megjelenését. Közben a tájleíró költészet egyik ábrázolási módja szerint le is írja a látottakat. A Karszt sziklafalai közt robogó vonat ablakából azonban eleinte a hegytetők sokaságán kívül nem látható semmi más. Az ég kéksége, ami eddig keskeny sávként jelent meg, az utolsó szirt hirtelen elhagyását követően szinte berobban a képbe, a két kékség: az égé és a tengeré egybefolyik, mintha az ég a földre költözött volna. A tenger megpillantásának ilyen leírása annak ellenére, hogy hosszú várakozás előzte meg, mégis meglepetésszerűnek, sőt drámainak mondható. A következő versszak, a tenger és a víz hullámozásának bemutatása először panorámaszerű: a hegyről, más leírásokhoz hasonlóan, itt is madárperspektívából látjuk, majd mindinkább közeledünk hozzá, először a tenger hullámain, majd közvetlen közelről a hullámok taróját látjuk, ezt követően tekintetünk ismét a látóhatár felé irányul, miközben a vitorlákat előbb valóságos nagyságukban, távolabbra nézve már csak lepkerajként észlelhetjük. Az utolsó két versszak a szépség megőrzésének kísérlete: a „*behunyom a szemem, hogy emlékezetembe véssem a látványt*” módszer leírása. Az utazó miután birtokába vette a tenger képét, bármikor maga előtt láthatja, ha behunyja a szemét. A költemény dinamikusságát a vonat zakatolásának nyugtalanító és a hullámok mozgásának megnyugtató ellentéte biztosítja. A hullámozás ezután nyugalmat vált ki, ami egyúttal a tenger-

20 Vö: Virág Zoltán: „Esti Kornél víztükrei”. Forrás 44. évf., 2012. 1. szám, 98–99. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1201/virag.pdf>,

21 Vö: Aleksandar Flaker „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti”, In: *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, szerk. Živa Benčić i Dunja Fališevac. (Zagreb: Disput, 2006), 241.

megpillantás vágyának beteljesülését is jelenti. A vers dinamikusságát az akusztikai elemek is kísérik: a várakozás feszültségét a vonat zakatolása, a nagy pillanat bekövetkeztét az ég hangtalan, kék robbanása. A lassú hullámzást már nem kíséri akusztikus percepció, hiszen az izgalmat felváltotta a beteljesülés. Ismerve Szabó Lőrinc verszerkesztői és képalakító alkotásmódját, akár egy szexuális beteljesülés rajzánaként is értelmezhetjük.²²

Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című könyvében (1936) Kosztolányi és Szabó Lőrinc leírásához hasonlóan, ugyancsak megtaláljuk az ablak mellett álló, türelmetlenül, feszülten várakozó író, aki harmadosztályon, a Fiume környékbeliek között, ám magányosan utazva csodálkozik rá „a klingsori varázslatra, az őselemnek e tündöklő foszlányára”. A tenger megpillantásának élményét elbeszélve, eleinte röstellkedve foglalja össze: „Most – néhány óra múltával – már gyermekesnek tűnik, de lejegyzem: megrendültem, amikor megláttam vékonyka szegélyét! S ahogy eltűnt s ismét felkéklett, már nagyobb darabja, mint valami játék és ajándék, amelyet elkapnak s mind közelebb mutogatnak, hogy nyúljunk utána: az örömmek és az áhítatnak olyan érzése ébredt bennem, mintha valami isteni kegyelemben részesültem volna. Ha nem lettem volna olyan egyedül ezzel az örömmel és áhítattal, talán kiáltottam volna, vagy sírtam volna, értelmetlen boldogságomban.”²³. A tenger mint játék vagy ajándék Herman Ottó, majd Kosztolányi leírása után Fejtőnél is megjelenik. Amikor pedig benyomásait a következőképpen írja le: „oly fáradt boldogsággal ültem vissza a helyemre, mint amikor az ember az erős gyönyörűségtől kimerülten elpihen”²⁴, abban Kosztolányihoz és Szabó Lőrinchez hasonlóan ugyancsak a szexuális beteljesülés leírásának körvonalait ismerhetjük fel. Szabó Lőrinchez hasonlóan Fejtő is a „becsuktam a szemem” módszerrel igyekszik megőrizni emlékezetében a látványt: a kis tengeröblöt, a sirályt, a fehér vitorlát, a „nedves és nyugodt kékséget, amely szélein ezüstösen csillog a naptól”.

Szentkuthy Miklós tengerélményéről a *Frivolitások és hitvallások* című önéletrajzi vallomásában olvashatunk. Megemlíti egy gyermekkori családi nyaralást Abbáziában, de igazi tengerélménye Raguzához kapcsolódik. Talán inkább virtuális találkozásról beszélhetnénk, hisz valójában csak képen látta meg a raguzai tájat, amely így is elvarázsolta. Apja az első világháború idején járt ott, és mint más helyekről, onnan is vitt haza képeslapokat. „Még ma is vitrinem emléktárgyai” – állítja az író. – „Ez nekem akkor bűvölet volt, és állandó bámulat tárgya: az Adriai-tengerbe nyúló város, fehér citadellák karéja. Ez az óriási misztikum, ami Raguzá volt kisleánykoromban, később valóságos bűvölet lett, mikor ott jártam felnőttkoromban, 1936 táján.”²⁵ Az író ábrázolásmódját egyébként is a különféle érzékszervekről szerzett intenzív benyomások jellemzik, így a tenger szépségét is az érzékek össze-

22 Lásd erről még: Ćurković-Major Franciska, *Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai* (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010), 38–39. és 130–131.

23 Fejtő Ferenc: *Érzelmes utazás* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989), 178.

24 Fejtő: *Érzelmes utazás*, 179.

25 Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Letöltve: 2017. 3. 28.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010861&secId=0000987681&mainContent=true&mode=html>

tettsége által idézi elénk. A képiség mellett kiemelkedő szerepet kap az akuszikai elem, a tenger zúgása. Szentkuthy is az erotikus hatás fontosságát hangsúlyozza, amikor a tenger élményéhez a következő fogalmakat társítja: „*homokpart, nap, tenger, fürdőruhás nők: erotika!*”²⁶

A fenti példából láthattuk, hogy bizonyos motívumok a kezdetektől szinte napjainkig végigvonulnak a tenger megpillantásakor érzett rácsodálkozások leírásában. Amikor Fejtő örömeről és áhítataról úgy beszél, „*mintha valami isteni kegyelemben részesültem volna*”, akkor rádöbbenünk arra, hogy Thurzó György is hasonlóan írta le érzéseit, miután meglátta a tengert.

A második világháborút követő időkben a magyarok évtizedekig nem utazhattak az Adriai-tenger keleti partjára, ezért ez a partvidék nem szolgálhatott a magyar írók műveinek témájául, és nem ihlette őket a táj leírására sem. A vajdasági magyar írók ezzel merőben ellenkező helyzetben voltak. Egyik legjelentősebb képviselőjük, Tolnai Ottó mondja a vajdasági magyar író és a tenger kapcsolatáról: „*New Yorkban hangzott el először az a nevezetes, felénk inkább hírhedtnek nyilvánított tézisem a tengert illetően (...), hogy abban különbözik a jugoszláviai magyar költő a magyarországi magyar költőtől, hogy van tengere, nekünk, nekem van tengerem.*”²⁷ Ez a meghatározás egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a vajdasági írók munkássága a magyar irodalom szerves része, másrészt hangsúlyozza azt a szoros kapcsolatot is, amely az Adriához fűzi őket. Műveikben a tenger meglátásának élménye nem úgy inspiratív, mint azelőtt volt. Nemcsak kivételes, mondhatnánk ünnepélyes alkalomként, magasztos élmények leírása által jelenik meg, hanem olyan táj, amellyel szinte naponta kerülnek kapcsolatba, és helyszín is, ahol a mindennapok eseményei játszódhatnak le. Az Adriáról úgy írnak, mint ahol otthon érzik magukat, az ottani emberekről pedig, mintha szomszédaik, ismerőseik lennének. Láthatjuk tehát, hogy a huszadik század második felétől a tenger megpillantása már nem jelent olyan rendkívüli élményt, mint amilyent jelentett a magyar írók számára néhány évtizeddel vagy évszázaddal ezelőtt.

Visszatérve az utazó emberek közötti hierarchiához, amelyet Mike Crang állított fel, a magyar írókra vonatkoztatva megállapíthatjuk, hogy a magyar fölfelező útleírók felrajzolták a térképre azokat az utakat, amelyeken a későbbi nemzedékek fognak utazni, néha-néha pedig, amikor megragadta őket a táj szépsége, nem titkolták el érzéseiket, hanem megörökítették az utókornak. Az útleíró és szépíró utazók talán igyekeztek a kitaposott utakat kerülni, bár azokat követve is találkoztak „különféle jelenségekkel”, amelyekről följegyezték benyomásaikat és élményeiket. Ily módon gyönyörűségeket, nemritkán antológiai szépségű tájleírásokat hagytak hátra jövő generációknak. Crang az utazók harmadik csoportjába azokat a turistákat sorolta, akik „*az útikönyvben egymás után pipálják ki azokat*

26 Uo.

27 Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból*, 190. Letöltve: 2017. 3. 9.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000819&secId=0000076592&mainContent=true&mode=html>, 190.

Erről többet Toldi Éva: „*Reprezentacija Jadrana u vojvođanskoj mađarskoj književnosti: Od stranosti do prisvajanja.*” *Književna smotra* 48, br. 182 (4), (2016) 117–124.

a helyeket, amelyeket »meg kell nézni« (...). Hasonlít ez az olyan szokásokra, mint a szuvenírok gyűjtése vagy a fényképezés, és ami bizonyítékul szolgál arra, hogy jól sikerült volt az üdülésük.”²⁸ A kortárs magyar írók néhány évtizede ismét utazhatnak az Adriára, de műveikben csak ritkán akadunk adriai úti élményeik nyomára, leírásaik nem örökítik meg a tenger megpillantása kiváltotta rácsodálkozást. Ennek remélhetőleg nem az az oka, hogy a Mike Crang hierarchiája szerinti turistákhoz hasonlóan ők is csak kipipálják az úticélokat, vagy hogy kevésbé érdekli őket a táj szépsége. Talán inkább az, hogy más témák feldolgozását tartják fontosabbnak.

Irodalom

- Crang Mike: „Putovanje/Turizam”. In: *Kulturna geografija. Kritički riječnik ključnih pojmova*, szerk. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley, Neil Washbourne, 63–69. Zagreb: Disput, 2008.
- Ćurković-Major Franciska: *Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010.
- Duda Dean: *Priča i putovanje: Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Fejtő Ferenc: *Érzelmes utazás*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989.
- Fest Aladár: „A magyar tengerpart közlekedési viszonyai” In: *Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Sziklay János és Borovszky Samu, Budapest: „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Letöltve 2017. 1. 11. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/27.html>
- Flaker Aleksandar: „O globalizaciji prostora hrvatske književnosti”. In: *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*. uredili Živa Benčić i Dunja Fališevac, 231–247. Zagreb: Disput, 2006.
- Herman Ottó: „Adriai képek”. *Vasárnapi Ujság*, br. 1 (1877) 7–8.
- Kenedi Géza: „A Quarnero és Fiume”. In: *Adriai képek: Magyar útirajzok*. Budapest: Palatinus, 2008.
- Kiss Gy. Csaba: „Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából”. In: *Fiume és a magyar kultúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*, szerk. Kiss Gy. Csaba 129–139. (Budapest ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, 2004) 136.
- Kossuth Lajos: „Tengerhez magyar! El a tengerhez!” In: *Kossuth Lajos munkáiból*, Budapest: Franklin – Társulat, 1902, 24–25.
- Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- Nemčić Gostovinski Antun: *Putositnice*. Zagreb: Nart-trgovina, 1996.
- Solymossy Sándor: „Úti rajzok”. In: *Adriai képek. Magyar útirajzok*. Budapest: Palatinus, 2008.
- Szabó Lőrinc: *Összes versei*. Budapest: Osiris, 2000.
- Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Letöltve: 2017. 3. 28. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010861&secId=0000987681&mainContent=true&mode=html>

²⁸ Crang: „Putovanje/Turizam”, 67.

Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*. Budapest: Balassi, 1993.

Thurzó György: *Feljegyzései velencei útjáról* (1597). Letöltve 2015. 1. 11.

<http://www.mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0020003/magyutaz0020003.html>

Toldi Éva: „Reprezentacija Jadrana u vojvođanskoj mađarskoj književnosti: Od stranosti do prisvajanja”. *Književna smotra* 48, br. 182 (4), (2016) 117–124.

Tolnai Ottó: *Költő disznósírból*. Letöltve: 2017. 3. 9.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000819&secId=0000076592&mainContent=true&mode=html>

Virág Zoltán: „Esti Kornél víztükrei”. *Forrás* 44. évf., 2012. 1. szám. Letöltve 2015. 1. 12.

<http://www.forrasfolyoirat.hu/1201/virag.pdf>